

ОТОТОЖНЕННЯ ТВОРЧОГО ТА ЧОЛОВІЧОГО НАЧАЛА В ТРАДИЦІЙНІЙ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

2005 р., Ю.В. Стребкова

*старший викладач кафедри філософії факультету соціології
Національного технічного університету України
“Київський політехнічний інститут”*

Аналіз та узагальнення принципів характеристик відомих атрибуцій творчого первня, їх історичних та ціннісних трансформацій є актуальними як з точки зору осягнення загальнокультурних тенденцій, так і з позицій уточнення суспільних значень на певних етапах історичного розвитку.

Становлення традиції являє собою історично детермінований процес, що у хронологічній перспективі розширює поле значущості того чи іншого феномену та відкриває широкі можливості для культурологічного аналізу різних аспектів творчого процесу у філософському дискурсі.

Історико-філософською традицією задано ряд класифікаційних дихотомічних опозицій, серед яких “чоловіче – жіноче” посідає чільне місце.

Гендерний символізм більшості культур ототожнює “чоловіче” з вогнем, активністю, силою, впорядкованістю, формою, духом, логосом (раціональністю), культурою. “Жіноче” – з хаосом, мороком, питьмою, немічністю, безформністю, матерією, природою, емоційністю та пасивністю.

Характерно, що “жіночий” символічний ряд являє собою здебільшого меншовартісний набір та носить підпорядкований (залежний) характер.

У європейській патріархальній традиції ці ряди розглядаються не лише як дихотомія, але і як ієрархія: “чоловіче”, ототожнюється із загальнолюдським, що має тримати у покорі “жіноче”, котре зазвичай визначається як “статеве”, “другорядне” (С. Бовуар, М. Кімелі).

У філософських працях розроблялись різні концепції творчого первня, або за виразом Демокріта “творчої причини”. За Діогеном Лаерцієм прекрасне має чотири види: справедливість, мужність, впорядкованість та розум – жодна з цих чеснот не вважалась у патріархальній традиції притаманною жінкам [4].

У архаїчних культурах, з огляду на антропоморфізм первісної свідомості, творчий акт передбачає сексуальну артикуляцію. Зазначена культурна установка знайшла своє відображення у філософській концепції “сперматичного логоса” як запліднюючого начала світу, що надає матеріальному (природно-жіночому) началу імпульс розвитку [5]. Також у Емпедокла подибуємо семантичну тотожність подружніх ролей та розподілу неба і землі, що має креаційний сенс. Б. Рассел у “Історії західної філософії” зазначає, що у древніх релігіях земля уособлювала жіночу стать, а сонце – чоловічу [8].

Розглядаючи становлення концепцій творчого первня та зв'язок його з жіночим та чоловічим початками звернемось до робіт мислителів доби античності. У античній філософії творче начало також пов'язувалось із креативними процесами космогенезу. Класик античної доби Платон розглядав творчість як перетворення небуття у буття. Він окреслює поняття творчості у "Софісті", хоча і не уводить його до переліку категорій [7]. Дослідники вважають "платонівську версію творчості відправним пунктом у подальшій традиції її філософської теоретичної розробки" [6, 14]. Слід зазначити, що як питання творчості, так і ідеї рівності жінок та чоловіків, дослідники не відносять до усталеного кола платонівського теоретичного спадку [6, 15; 2, 31-32]. На противагу цьому, античне ототожнення творчого як чоловічого, а жіночого як пасивного, безформеного закріпилось у європейській традиції. Платон відносить Ідею (эйдос) до батьківського початку як до творчого, цілеспрямовуючого, материнське (жіноче) – редукує до матеріального природного, безформного, сировинного. У коментарях Прокла на платонівський діалог "Кратіл" знаходимо підтвердження даної думки [14].

Аристотель зазначав передумови будь-якої творчості умов її здійснення та відповідно до патріархальних упереджень стверджував: "Чоловік по відношенню до жінки перший за своєю природою вищий, друга – нижча, і ось перший владарює, друга у покорі".

Деякі представники класичної європейської традиції вважали природне та біологічне не вартим уваги. Сократ наполягав, що природа дає "знання хибне та нікому не потрібне" [10, 35]. Ця позиція закріпилась у подальшому розвитку філософської думки. Сучасна філософія, за ствердженням французького філософа та методолога Г. Башляра (Bachelard) – це філософія не буття, а творчості. Античне бачення жіночого як позакультурного мало значний вплив на подальший розвиток європейської соціокультурної системи, зокрема, у відомих концепціях З. Фрейда присутня "ворожнеча жінки та культури" [12].

Концепція творчості містить складові діяльності (існування) пересічної людини у буденних соціокультурних умовах повсякденності. Зв'язок творчості з життєдіяльністю відзначав також представник філософії життя А. Бергсон. Мислителі доби Ренесансу також апелюють поняття творчості на діяльність людини. Представники більш пізнього періоду європейської філософської Кант і Гегель розглядали творчість у контексті діалектики необхідності та свободи.

Підсумовуючи, можна сказати, що думки, висловлені філософами доби античності, стали першою сходинкою для ідейних втілень наступних століть – доміанти чоловічого у творчій царині. Дана опозиція: віднесення творчого (творчо-активного) до чоловічого, а недієдатного та малоцінного (пасивного) до жіночого, носить винятково універсальний та стійкий характер.

Особливу значимість набуває інтерпретація творчого початку у європейській традиції у зв'язку з феноменом християнства, що спрямував культурний вектор розгляду різних аспектів творчості. Більшість філософських систем середньовіччя продиктовані основними догматами християнства,

серед яких найбільш значущим був догмат Бога-творця. Згідно з цим догматом, по-перше єдиним творчим началом у всесвіті є Бог, по-друге, природа не може творити сама себе. У поглядах Августина Аврелія виявляється нове розуміння людини, яке базується на пріоритетності духу, жіноче ж ототожнюється з гріховною тілесністю.

Епоха середньовіччя змінила античне бачення людини, та не вплинула на маскуліність характеристик “творчого”. Ідея Бога-творця лежить у основі середньовічної онтології і є фундаментом вчення про креаціонізм, переносячи “центр тяжіння” з природного на духовне божественне начало. Коріння європейської філософської традиції походить від монотеїзма християнської релігії та доповнюються патріархальними стереотипами іудаїзму та ісламу. Розгляд творчості у будь-якому відмінному від патріархально-традиційного трактування розглядався як єретичний підрив основ християнського монотеїзму.

Гуманісти доби Відродження (Джотто ді Бондоне, С.Боттічеллі, С.Рафаель, Б.Мікеланджело, Леонардо да Вінчі, Ф.Петрарка, Л.Валла, Б.Телезіо та ін.) започаткували створення картини світу на засадах визнання людини як центру Всесвіту, його найдосконалішого та найціннішого витвору, залишаючись андроцентричними за ґендерним виміром: “Для чоловіка жінка – це Природа; як природа входить своєю творчістю у сфера розуму, так і жінка – у сферу чоловіка. Для жінки чоловік – то Розум; як розум входить у сферу природи, так чоловік – у сферу жінки” [3].

Ф. Ніцше (Nietzsche) визнавав діоністичне (Хаос) та аполоністичне начала у естетиці, жодне з них не є жіночим, аполоністичне уособлює – чоловіче.

Важливо, що і Н.А. Бердяєв, і К.Г. Юнг розглядали творчість як надособистісне явище, але у патріархальній парадигмі: визначаючи жіноче як статеве, а чоловіче як загальнолюдське. Одним із механізмів збереження патріархальних традицій є консервативність. М. Бердяєв, аналізуючи проблеми творчості та консерватизму розглядає їх виключно у чоловічих означеннях: “Когда консерватизм отрицает творчество новой жизни, когда он задерживает движение жизни и представляет лишь силу инерции и косности, он также разрывает *отчую и сыновнюю* ипостась, он утверждает *отца без сына, отца нерождающего. Отцы*, восставшие на творческую, а не разрушительную жизнь *сыновей*, воздвигающие гонение на всякую динамику *сыновьей* жизни” [1]. Творче виступає у Бердяєва як поєднання консерватизму та революціонізму маскулінного характеру, що відрізняється одне від одного, перш за все ставленням до “зґвалтованої природи”.

Бердяєв також звертався до теми співвідношення геніальності, кохання та еротизму, зберігаючи у розгляді цих проблем антиномію О. Вейнінгера, зазначаючи що талант і геній протистоять перш за все як родові і особистісно-індивідуальне. В. Соловйов також пише про чоловіка як про носія “діяльності власне людської” [11].

Злам XVIII–XIX століть у європейській культурі позначився численними перетвореннями різних сфер життя, зумовивши значні ідейно-філософські зрушення. Саме поняття творчість (creation) у сучасному значенні з'явилося наприкінці XVIII століття. До того часу воно вживалося виключно на означення Божественного творення. Поступово поняття “творчість” набуло гуманістичного змісту. На початку XIX століття, під впливом ідей Просвітництва та романтизму усталилось переконання, що митець не лише відтворює вже існуючі форми, а й синтезуючи, творить нове. У XX столітті акцентується тісний зв'язок творчості з поняттям креативності. Д. Гілфорд пов'язував творчість та креативність, розглядаючи останню як здібність до творчості [13]. Поль Торренс наводить численні визначення креативності – творчості [15]. Г. Перкінс, дійшов до висновку про тісний зв'язок інтелекту та творчості, продуктивної діяльності – концепція “інтелектуального порогу”. Зважаючи на приписування патріархальною традицією жінкам інтелектуальної неповноцінності, можна дійти хибного висновку про природне походження домінування чоловічого у творчій (креативній) царині. У даному контексті доцільно згадати праці Е. Роттердамського, який вважав брак розуму невід'ємною характеристикою жіночої статі: “жінка завжди буде жінкою, інакше кажучи – дурепою” [9].

Творче начало, що за своєю природою має бути безкорисним та несумісним із егоїзмом, доволі часто, дивним способом у патріархальній культурній поєднується з чоловічим шовінізмом.

Прикладами цьому також можуть слугувати семантичні зразки попередніх епох, що у сучасному філософському просторі набувають нового символічного значення, розкриваючись у патріархальних тенденціях обмеження можливої творчої реалізації жінки.

Патріархальна культура надає принципово різну вартість (цінність) жіночому та чоловічому началам.

Соціокультурний процес сучасності відображає переосмислення гендерномаркованих традицій, що формувались протягом розгортання та піднесення античної цивілізації, становлення ідеології християнства, ствердження принципів антропоцентризму в культурі Ренесансу.

У процесі концептуалізації творчого первня втілюється ціннісний вимір буденної свідомості, адекватної кожному з етапів на шляху до сучасних проявів творчого мислення, здобутого в процесі диференціації чоловічого та жіночого.

На фоні класичних патріархальних бачень, концепції творчого як атрибуту жіночності (Зіммель, Р. Айслер) носять маргінальний характер.

Спираючись на аналіз характеристик представлених у джерелах стосовно поняття творчого начала можна стверджувати: патріархальна модель світу постає для європейської думки визначальною та фундуною для розгляду та побудови концепцій творчості, що передбачає її співвідносність з усіма сторонами маскулінного світобачення. Фундаментальна культурна модель творчого процесу, представлена у класичному філософському

дискурсі, характеризується маскулінною семантикою та трактує творче начало як чоловіче.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердяев Н. Письма к недругам по социальной философии. Письмо пятое о консерватизме // Философия неравенства: Собр. сочинений в 4 т. – Т. 4. – Париж: YMCA-Press, 1990. – С. 378.
2. Брандт Г.А. Природа женщины. – Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2000. – 180 с.
3. Гёррес И. Афоризмы об искусстве. Эстетика немецких романтиков. – М.: Наука, 1987. – С. 181.
4. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Перевод с древнегреч. М.Л. Гаспарова. – М.: Мысль, 1986. – 396 с.
5. Можейко М.А. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
6. Новіков Б.В. Творчість як спосіб здійснення гуманізму: Монографія. – К.: Політехніка, 1999. – 310 с.
7. Платон. Софист // Сочинения. – Т. 2. – М.: Политиздат, 1970. – С. 325.
8. Рассел Б. История западной философии. – М.: Политиздат, 1959. – С. 597.
9. Роттердамский Э. Похвала глупости. – М.: Логос, 2000. – С. 278.
10. Сократ. Платон. Аристотель. Юм. Шопенгауэр: Биографические повествования / Сост., общ. ред. и послесл. Н.Ф. Болдырева. – Челябинск: Урал, 1995. – 400 с.
11. Соловьёв В.С. Оправдание добра: Нравственная философия / Вступ. ст. А.Н. Голубева, Л.В. Коновалова. – М.: Республика, 1996. – С. 197.
12. Фрейд З. Недовольство культурой // Психоанализ. Религия. Культура. – М.: Принт-М, 1991. – С. 95-100.
13. Guilford Y.P. The nature of humane intelligence. – N.Y., 1967.
14. Procli Diadochi in Platonis Kratylum commentaria. Akademeia // Материалы и исследования по истории платонизма: Межвуз. сб-к под ред. д-ра филос. наук Р.В. Светлова, канд. филос. наук А.В. Цыба. – 2000. – Вып. 2. – С. 273-305.
15. Torrance E.P. Scientific views of creativity factors affecting its growth // Daedalus: Creativity and Learning. – 1965. – P.663-679.